

Райдуга в решеті

Марина Павленко

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Марина ПАВЛЕНКО

РАЙДУГА В РЕШЕТІ

Про дитинство Павла Тичини,

Надії Суровцової, Василя Симоненка,

Василя Стуса й Ірини Жиленко

Роман у повістинах

ХЛОПЧИК-КАМЕРТОН

(Павло Тичина) 1

НАЙНАДІЙНІША

(Надія Суровцова) 2

КИРПАТЕ БЕЗСМЕРТЯЧКО

(Василь Симоненко) 3

ХЛОП'ЯК ІЗ КРИЦІ

(Василь Стус) 4

ДІВЧА НА СОНЯЧНИХ БАТАРЕЙКАХ

(Ірина Жиленко) 5

Величезна подяка за допомогу в написанні цієї книги:

Ірині Володимирівні Жиленко, Іванові Дмитровичу Сидоренкові, Марії Семенівні Стус, Григорієві Андрійовичу Симоненкові, Олексію Яковичу Щербаневі, Василеві Григоровичу Бутові, Ніні Іванівні Симоненко, Миколі Даниловичу Сомові, Оксані Василівні Поліщук, Уманському Меморіальному музеєві-квартирі громадської діячки і письменниці Н.В. Суровцової; Валентині Федорівні Кузьменко-Волошиній, Іванові Семеновичу Дробному, Ользі Петрівні Павленко.

ВІД АВТОРА

Ця книга — не лише спроба художньо осмислити драматичне для України ХХ століття через секрет унікальності таких величних літературних постатей, як Павло Тичина, Надія Суровцова, Василь Симоненко, Василь Стус та Ірина Жиленко.

Я ставила за мету дати якнайбільше правдивої інформації про своїх героїв — за спогадами, листами, щоденниками, нотатками, художніми творами. Факти, імена, події, навіть пісні, деталі пейзажу і побуту, особливості говірки — детально вивірені.

Книга не лише для дітей середнього та старшого шкільного віку. Вона може служити посібником для вчителів, учнів, студентів. Зрештою, вона легка для сприймання й цікава для будь-якого читача.

Хлопчик-камертон

(Павло Тичина)

Мені сниться

тая хата, де я жив.

Мені сниться

та вулиця, де ходив,

і ті люди,

і ті дерева...

Павло Тичина

«Добридень я світу сказав!»

Кажуть, що сьоме дитя в сім'ї — особливе. Бо сім — число сакральне, поєднує в собі час і простір, тіло й душу, небо й землю. Сім барв у веселки, сім нот у пісні, сім днів у тижня, за сім поколінь людина у собі несе пам'ять і відповідальність... А ще кажуть: «на сьомому небі», «за сімома замками», «сім раз відмір», «робота до сьомого поту», «у семи няньок», «сім п'ятниць на тиждень»...

І дуже добре, якщо ім'я дитяти співпадає з іменем святого, в чий день воно народилось. Бо той святий бере дитя під свою опіку.

Та, мабуть, Павлусеві ще не до того, що знайшовся у родині Тичин сьомим: після Василя, Проні, Полі, Михайлика, Ірини та Іванка. Потім народяться ще Оксана, Євген, Кость, Олександра, Наталя й Сергій. На жаль, з тринадцяти братиків-сестричок виживуть лиш дев'ятеро — на ті часи й так немало. Усі обдаровані,

та один... Але й про це ще ніхто не знає, Павлусь тим паче. Хоча... Кажуть, що діти віком до семи (!) років бачать і розуміють більше од тата з мамою. Тільки згодом усе це десь дівається. То, може, Павлусь знає, якого саме числа він народився? Бо в майбутньому біографи сперечатимуться про точну дату його появи на світ: чи то 27 січня, чи — 28 січня, чи, як ще точніше покажуть згодом віднайдені документи, — 23 січня 6? Як там не є, але все одно кожна з цих трьох дат пошановує святого Павла.

А чи знає Павлусь, що взимку того 1891 року в його рідному селі Пі́ски 7 на Чернігівщині лежали глибокі сніги і тріщали морози? Ні, цього всього малюк пам'ятати ще не може.

Павлусева пам'ять починається весною.

Теплінь. Зелень. День. Близькість!

Навколо щось діється, щось відбувається, рухається, колишеться, звучить!.. Тьохкає, дзвенить, дзижчить, шелестить, хлюпоче!..

Павлусик вигуцикує-витанцює, і рветься кудись, і прагне, і виборсується з чийось рук. Маминих? Десятирічної сестрички Проні? Або й п'ятирічної Полі? Ясно лиш одне: ті руки — ніжні й люблячі, а обличчя довкруг — радісні й усміхнені.

Оно — як же потішно! — чийсь льолі миготять-білють по сліпучо-зеленому! То шестирічний Михайлик і трирічний Івась борюкаються на молоденькій травичці. Павлусь цього не усвідомлює ще. Але він уже все чує, все бачить!

— А вже весна, а вже красна,

Зі стріх вода капле,

Зі стріх вода капле,

Зі стріх вода капле... —

відлунує голос десь із Подолу.

— Що вже сонце на горі —

Кусаються комарі,

Кусаються комарі,
Кусаються, п'ють,
Робить не дають!

Гу-у-у!.. —

відспівує цілий гурт із протилежного кутка — Боднівки.

То десь далеко дівчата виводять веснянок.

— У-у-у! — пробує відгукнутися Павлусь, ринучи з рук усьому назустріч. Ухопити б у жменьки, притулити до щічок, спробувати на язичок!..

Ось його пригортають і несуть далі. Щось показують, щось ніжно примовляють: який же прекрасний світ!

Половина села Піски стоїть на густому сіруватому чорноземі, половина — майже на суцільному піску. Оце, Павлусю, наша хата: вона якраз посередині.

Вода!.. Затопило ближні городи, і їхнього трохи. То щороку вихлюпуються через вінця численні пісківські озера: Поділ, Топило, ще якісь. Навперейми озерам несуть свої весняні розливи річечки Недра і Трубіж, також завдаючи клопоту чиймсь господарствам. Але ж — саява довкола! А пахне: свіжістю, сонцем, щастям, життям!..

...Так змалку відчути й запам'ятати, настільки яскраво і палко сприйняти!.. Ну, та й хіба ж не особлива дитина! І хіба ж не Добрий Ангел узяв його під опіку, якщо згодом своє знайомство зі світом Павлусь зуміє описати ще й такими — воістину небесними! — рядками:

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця наміряла,
Душа причастилася кротості трав —
Добридень я світу сказав!
Пракорені

Що рядки Павлусеві такі «небесні», мовби навколо — не земля, а суцільний храм, воно й не дивно.

Бо ж тато, Григорій Тичина — псаломщик у Пісківській Свято-Троїцькій церкві, або просто дяк. 1877 року він ставним і веселим чорнявим парубком перейшов служити з Вишеньок до Пісок, де й зустрів свою долю.

Вродлива й добросерда, хоч і зовсім неписьменна мама Марія (в дівоцтві — Савицька) — теж із духовних: її тато Василь спершу був дяком у недалекій Рудьківці, потім — у Пісках. Рано осиротіла. Рано — у неповних шістнадцять — і заміж вийшла. Тож і до Тичин приросла, зріднілась із чоловіковим родом, як зі своїм.

А рід красеня Григорія сягає ще ого-го яких легенд та глибин! Його батько Тимофій (мама рано вмерла) — оно він, сивий-пресивий, на призьбі дрімає похитуючись — колишній дяк із сусідніх Марківців. Дід Михайло — дякон із ближнього села Ядлівки. А вже прадід Стефан — військовий товариш. Звідти ж, із Ядлівки, через прапрадіда, козака Гаврила, та Гаврилового батька, знатного військового товариша Федора (хтось із них мав і дворянське звання), тягнеться ниточка аж до Тичини Гната — що був полковим старшиною Богдана Хмельницького!

До таких деталей докопається уже Григоріїв правнук Юрій Тичина. Григорій же знає одне: на лубочній 8 картині «Переяславська рада», що висить на стіні, той запорожець зліва — їхній предок. І що серед спадкоємців, які мають право на частину скарбів легендарного гетьмана Павла Полуботка 9, є прізвиська й Тичининих пращурів.

Григорій пишається родом, але, шкода, волелюбний дух, яким дихала Україна за Хмельницького та Гната Тичини, за століття неволі вивітрився. Григорій скрипку своєї тонкої душі вже потроху намагається налаштувати на імперський лад, рідне забуваючи. Вдягався не так, як звичайні селяни: та й на всіх фотографіях його майбутніх дітей не побачимо сільської одежі — все «сюртуки» та капелюшки. Дружину кликав лиш на російський зразок: «Машею»,

до дітей лиш — «Міша», «Ваня», «Павлуша»... А прізвище «по-панському» «підкрутив». От що воно таке — «Тичина»? А «Тичинін» — геть зовсім по-іншому зазвучало! Таки справді ліпше! Відколи змінив прізвище, наче аж вивищився над селом, наче аж ще ясніше заблищали його й без того добротні чоботи, посоліднішав елегантний піджак, посвітлішала й без того біла сорочка з високим аристократичним коміром...

Може, за цим хотів приховати свої злидні, бо які статки в дяка? Родина ж — ого-го! Не багато зиску й від учителювання (пісківських дітлахів учить просто у власній хаті), бо та праця радше для душі...

А може, таким чином хотів спекатися задавнених образ та розпачу від юнацьких несправджених надій? А було їх — бодай не згадувати! І на музику, й на малярство... Проте ні рідний батечко (той, що так невинно похропує оце на призьбі), ні татів брат дядько Хома через хазяйську роботу в науку юнака не пустили. Далі розмішування фарб в іконописній майстерні та ось — виспівування псалмів у Пісківській церкві (і того не було б, якби самотужки не склав іспиту на дяка!) — діло не пішло! Міг би — і не став!!! Ух, часом як насяде на Григорія відчай — на край світу забіг би, не знати, у чому кривду свою топив би!

Тільки й зосталась на згадку про ті мрії мистецькі чудна штуkenція — камертон 10. Стукнеш ним — і поллеться чистий і правильний звук — щоб інших настроїти на свою висоту!

Є ще в Григорія улюблена пасіка, плеканий власними руками сад. Бджолині дзвони і цвітіння саду — це як музика і барва, коло них собі почувашся мовби Творцем.

Та ще є в Григорія діти. Хтозна, чи пощастить до пуття повивчати їх, але, може, дасть Бог, котресь із них та здійснить батьківські сподівання?!. Тільки надіятись на Божу поміч! А він, як дяк, хвалу Богові денно і нічно у храмі воздаватиме. Та дітям імена

підбиратиме за святцями.

Павлусь тими клопотами не переймається ще.

Казка пишеться далі

Всесвіт наш — це дивна казка,

Це одна з фантазій Божих,

А людина — сон найкращий

З-поміж снів його пригожих...

Павло Тичина. «Я люблю казки чудові...»

...Та й те, що він сьома дитина, Павлусеві ще байдуже. Головне, що багато люблячих людей крутяться, мов планети, кругом нього. Схиляються над ним, підкидають, простягають руки...

Ось мама надягнула на хлопчика жовтогарячу шапочку з зав'язочками, а Проня піднесла братика до вікна:

— Ну, Павлусю, та дивись же! — постукує пальцем по шибці.

Ой, вікно ж яке — синє-синюще!

— Та ні, он туди дивись! — Проня показує вище, аж за тополлю.
— На місяць повний!

Леле, та ж у місяця — шапочка! Така сама жовтогаряча, ото й тільки, що без поворозок!

І тягнеться хлоп'я крізь шибку до такого самого (ото й тільки, що космічного) немовляти і лепече щось невміло-незрозуміле. Може, тоді вже віршувалась у його лобатенькій голівці майбутня казочка «Ми кажемо...»: про сонце-Червону шапочку та місяця-вовка?..

Хто його зна. Бачимо тільки, що зараз і тішиться Павлусь, і сміється.

У місяця — шапочка!

А світ навколо розмивається, вигойдується, оченята Павлусеві плющатся... Го-о-ойда-да-а, го-о-ойдаша-а! Це вже колисочка любо поскрипує, і вже відносить вона дитинчатко в сон-дрімоту, веде у казку наступну.

— Пішла киця по води-и-ицю, та й упала у крини-и-ицю! — тихесенько заводить Проня, а менша Поля й собі норовить гойднути колисочку.

— Пішов котик рятував-а-ати, з води кицю витяга-а-ати! А-а, а-а-а!..

І вже й киця, і котик, і колисочка, і сестрички — всі «полюляли» кудись далеко, до місяця у вогняному чепчику. А по закутках хати (чи, може, самого сну?) снуються-вишіптуються майбутні рядочки: «Я лю-блю каз-ки чу-до-ві, / Я ко-хаю сні пре-кра-сні. / Ах, ме-ні від їх роз-га-док / На-со-ло-ди по-всяк-час-ні»...

— Хрестюся-молюся, на хресті спать ложуся, хрестом покриваюсь... — чути скрадливий мамин шепіт. Це вона, потай від чоловіка, проказує, крім молитви, ще й вечірнє замовляння, почуте від сільської знахарки Оксани.

Знати вона ще не знає, що колись Павло введе ці магічні рядки у свою щемку, сповнену любові до України поезію «Війна», тільки шелестить благально і тихо словами далі:

—...Перший янгол двері відчиняє, другий янгол столи застеляє, Третій янгол хрещеному народженому рабу Божому щастя й долі шукає!

Пора й ходоньки-ходусі Павлику. Спершу — попід стіл пішки, за ніжки огранено-різьблені тримаючись. А там уже й мамі назустріч, в обійми її розкриті, в усмішку її безмежну!

— Ах, ти ж!.. — це вже тато його перехопив, руки «замочком» зчепив. — Пійма-а-ався!

— Кокольб, ціцині! — радісно вимагає Павлусь, пробуючи визволитись із захопливого «полону».

— Ага-а, відчини-и-и'ть?! Ось тобі!

Тато рознімає руки, син зі щебетом випурхує на волю, але вже за мить, під загальний щасливий сміх, знову намагається потрапити в татову «пастку»: цікаво ж! І весело як!..

...Аж дід Тимофій, що закуняв був сидючи, угрівшись біля печі, від гамору хатнього раптово прокидається:

— Га? Що таке? Ану, дайте мені його! — простягає зморщені долоні до внука.

І вже Павлусь кошлатить старому сиві брови, а хатою проміниться лагідна затишна благодать...

В космічному оркестрі

Невдовзі ранки у «затишній благодатній» хаті стали починатись високим і розкотистим:

— Дзі-і-інн-н-нь!.. Дзі-і-інн-н-нь!..

Ні-ні, спочатку, як і годиться, на Тичининські ворота ізлітав півень і горлав своє класичне «Ка-ка-рі-ку!» (пісківські півні часом «балакають» трохи «акаючи»).

Далі діти, як і годиться, вмиваються. Потім — за татовою настановою — сумлінно моляться перед іконами. Потім — на мамине запрошення — гурточком сідають за «сніданнє», охайно підзбирують після себе крихти (тато каже, що хліб треба поважати). Далі чемно дякують і — хто куди.

Отоді й починається:

— Дзі-і-інн-н-нь!.. Дзі-і-інн-н-нь!..

То Павлусь уподобав дзвонити у широченну пилку, яку тато привіз із Чернігова й повісив у сінях. Цілі дні пилка сяяла своїм сталево-срібним блиском крізь одзяплені серед літа двері. Очей не відвести! А ранками Павлусь пробував те манливе срібло на слух:

— Дзі-і-інн-н-нь!.. Дзі-і-інн-н-нь!..

— Ой, цей мені Павлуша! — несердито бурчить зі світлиці тато.

— Та нехай уже! — лагідно впиняє тата жаліслива мама, прибираючи посуд. — Що там тобі, хай грається, хай дзвенить!..

Весело хлопчикові, що так гарно у нього вийшло! На радощах, руки розставивши, летить-переливається стежкою до саду.

Завмер на хвилю: що то? «Ц!ц!ц!ц!ц!» — сонячно вицокує у траві далека цикада. Назустріч цьому легковажному вицокуванню із двору, від їхньої зозулястої, летить хазяйське й задумливе: «Коо-о-о-ко-ко-ко-о-о!» І все це — на тлі жвавого, ще не розмореного спекою зеленого шуму татових яблунь. А над тими яблунями стелиться задумливе зозулине «Ку-ку»... Разом — наче оркестр якийсь. Мабуть, такий, якого тато ходили до поміщиків Раковичів слухать... («В космічному оркестрі» — так одна із Павлових поетичних книжок зватиметься колись!)

«Той, хто дивиться, і слухає, і жде, — тому дасться» — Павлусь ще не знає цього вислову поетеси Ірини Жиленко, бо й самої поетеси ще нема на світі: її молоду творчість пізнає Павло Тичина аж на схилі своїх літ, і високо оцінить, і похвалить, і захищатиме.

Але вже зараз Павлусеві усе навкруги так ЧУТНО, і все так ВИДНО! Так гарно, до болю гарно, тому чогось трохи й сумно... І все — наче крізь хлопчика проходить: сім барв, сім нот, сім днів світотворення, сім поколінь... Проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів...

Такий цей світ прекрасний,

Такий цей світ сумний,

Що я — то сокіл ясний,

То просто навісний!.. —

напише Павло Тичина через багато років.

...А зараз малий Павлусь вихором зірвався — далі помчав!

— Тихо ти! Під косу влетиш! — впиняє його Мишко.

Павлусь загальмовує у густій зéлені, просто перед Мишковим «косінням».

Ого, як дотепно придумав старший брат! Прив'язавши складаного ножики до довгої палиці, він «викошує» кругом себе шпориш. А що ніжик у бур'яні застрягає-тупиться, то Мишко з кожним помахом ще й підсвистує: «Вж-ж-жіть! Вж-ж-жіть!» А

ножик у шпориші — блись-блись: хоч трави не здолає, але ж і сам не здається! Славно Мишко скумекав!

— Еж і я щось умію! — Павлусь швиденько переметнувся через перелаз. Тут, на руїнах старого погребка, підсідає він до напівзакиданого землею великого розбитого казана і — я-а-а-ак уд-дарить-задзвонить у його ручки-кіля! Ще й приспівує — тієї, що й дяки, як приїздили до тата на храмове свято, на Трійцю:

Стук-брязь

В віконечко:

Вийди-вийди, сонечко...

Дай коню води-и...

Мишко мимоволі спинився. Руки по-господарському на «руків'я коси» поклав. Єй же право, щось є в цьому співові, так би й слухав! Прямо до серця промовляє!

...Чого так вабить Павлуса залізо? Вже точно не через те, що залізо — це насамперед зброя. Завше є і буде Павло Тичина до зброї неприхильний, завше буде проти війни, проти руйнації. «Озлобленість не може бути джерелом творчості», — казатиме.

Манить дзвін розкотистий, непокірний. І коли дерев'яною іграшковою сокиркою бавиться, що і її тато із Чернігова привіз, — теж насамперед звуку дослухається. Ні, на вигляд орудує сокиркою точнісінько так, як і столяри місцеві: і на руку попльовує, і піт з чола утирає, і стружку відмітає. Але сам — на зір і слух перетворився, зосередився весь на кінчику бронзового леза: тук! Ні, тонше, гостріше треба: ц-ц-ц-цук! Ц-ц-цук!..

І чого йому все так радісно і, знов-таки, сумно-сумно при цьому дзвоні робиться?..

Мовби чує серцем, що не дано твердості заліза його тонкій натурі...

Тим часом ось уже в колисочці гойдається маленька сестричка Оксанка. І знов хатою ніжно стелиться «Пішла киця по водицю». А

справжня киця грається внизу, на жовтій долівці, ловить пацьорки яскравої хустки, що звисають з колиски.

— Каця'! А куди ти! — лагідно свариться мама. — Оксинку мені розбудиш!

Киця шаснула в запічок, звідки вже почав свій вечірній концерт перший цвіркун. А мама тихенько, на здибках 11, іде викочувати з-під лавки лисого жовтого гарбуза: буде на вечерю каша!

Павлусь же сидить у своєму улюбленому закутку, під сволюком 12 на печі. Сам худюсінкий, дрібненький (неспроста, мабуть, «Павло» з латини перекладається як «маленький»!), тільки лобатий та зелені очиська на півлиця. Тут його «хата», його палати.

Саме піч послужила основою для Павлусевої першої картини. Придумав обвести вуглинкою тінь діда Тимофія, коли той заснув навпроти каганця. Дід як побачив потім свій сонний профіль з роззявленим ротом, — розсердився спочатку, але, роздивившись малюнок, визнав: таки ж схожий!

Звідси, ізвисока, гріючись у розстеленому просі, Павлусь усе чує, все бачить! І сині, аж чорні, замерзло-рипучі вікна, і тріскаче підморгування каганця на припічку. І далеке собаче валування (десь порося кувікнуло — то вовк його поніс!). І сонне сокотіння прядок в іншій кімнаті: дівчата прийшли до Полі на досвітки, поскладали свої кожушанки на скриню й про щось шепочуться.

Зі стелі спускається павучок, намагаючись приладнати свою нитку до Павлусевої свитки, що спочиває на жердці 13... Мама завше наказує павуків не займати: «Викинь його легенько з віничка — хай лізе». Павлусь навіть не думає порушувати його павутинну «пісню»: просто з цікавістю її відслідковує. І чи не від маминих настанов, чи не від цієї тендітної павутинки потягнеться Павлова майбутня любов до всього живого: жалітиме не лише будь-яких тварин (про людей і казати нічого!), але й — найменших комахок. Це дуже помітно буде в його вірші «Курінь», де він спершу лагідно

«воюватиме» з комахами, що заповнили його хатину, а потім так само лагідно схаченеться: «О моє хороше, вуска на носу! Може, борщ ти любиш? — завтра принесу!». Та найбільше це видно буде з Павлових — ах, чи можна в жорстокому світі бути аж таким вразливим, аж таким делікатним?! — учинків...

Оксанку змінив у колосочці братик Євгенко...

Якогось весняного ранку чотирилітній Павлусь прокидається від того, що на плече йому щось упало. Еж, та це — Євгенкова торохтілочка, кругленька, блискуча, на держаку!

А Женя з колиски рученята простягає: подай, мовляв, цяцю! Сміється беззубим ротиком. Павлусь і собі відсміхається: такий же хороший у нього братик! Наймиліший з усіх братів!

Змахнув іграшкою — і вже немовлячий сміх поладнався з мелодією торохтілочки. Євгенко й собі дослухається: і він дуже любитиме музику. А ще — свого брата Павлуса. Ціле життя цих двох єднати́ме сердечна й міцна дружба.

— Та стій же, а то впадеш! — підтримує Женю «нянька» Поля.
— А ти, Павлусю, побіжи до мами, вона тобі щось іскаже.

Хлоп'як радо, в самій сорочечці, дріботить у другу кімнату.

...Хай же біжить собі назустріч своїй найдобрішій у світі, людяній і хорошій мамі! Хай знов почує щось із її, як сам колись означить, «приголубливої» мови! Хай затримається ця прекрасна мить домашнього земного оркестру: лопотіння босих ніжок, братиків сміх, Полине ласкаве напучування, торохтілочка, шкварчання горщика, що його мама відсовує брачкою 14 од вогню, мирний гомін родинного вогнища...

Хай!.. Бо майбутнє... Десь там уже воно готує хлопчиків своїм оркестровим партіям... Не завше будуть вони життєдайними та милозвучними... І ще колись так само дещо впаде від Євгена Павлові на плечі, але це вже буде зовсім не іграшка...

Нешкільна Павлусева наука

• • •

Далі — у повній книжці «Райдуга в решеті».
nashaknyga.com.ua